

EKP Keskkomitee I sekretäri lugu kahe staažika kompartei tegelase fookuses

Valdur Ohmann*

Kommunist Alma Vaarmanil oli pöran-daaluste tegelaste juhi Aleksander Orlov-Saare kaudu kaudne kokkupuude Karl Säre ja Nikolai Karotammega. Aasta siis oli 1929. Aastakümneid hiljem hakkas personaalpensionär Alma Vaarman huvi tundma Karl Säre vastu, et mõista tema põlu alla sattumise asjaolusid pärast EK(b)P 1950. aasta mätsipleenumit. Kuna arhiividokumendid olid hõredad ega andnud küsimustele täielikku vastust, siis pöördus ta Nigol Andreseni poole, kes oli 1940. aastast olnud Eestis juhtival ametikohtadel, 1940. aasta juunipöörde ajal koguni üks juhtfigure. Alma Vaarmanil oli raske neis asjus orienteeruda, sest suurem osa oma elust oli tal tulnud veeta vangikongides: Eesti Vabariigis aprillist 1923 kuni 24. veebruarini 1929, Eesti-NSVL riigipiiri ületamise järel 8. juunist kuni juulini 1929 eeluurimise all NSVL-is, jaanuaris 1931 OGPU-s uurimise all, 1938 kuni 10. aprillini 1946 NKVD poolt vangistatud, 24. juunist 1950 kuni 1955 Nõukogude julgeoleku poolt vangistatud. Vangist vabane-mise järel määrati talle vabariiklik personaalpension. Nigol Andresenil säärast vangist vangi mineku pikka rida kõrvale panna polnud, ent temagi oli pärast kurikuulsat EP(b)P KK VIII pleenumit põlualune. Nigol Andresenil tuli maitsta Nõukogude MGB/KGB vangipõlve 24. märtsist 1950 15. septembrini 1955.

Mõlemale, nii Andresenile kui Vaarmanile oli vanglaaeg jätnud teatava jälje. See sundis alalhoidlikkusele ja ettevaatlikkusele.

Karl Säre jäi nõukogude võimu silmis põlualuseks kuni NSV Liidu kokkuvarisemiseni 1991. aastal. Sestap kasutasid kaks Nõukogude vanglasis solgutatud kommunisti kirjavahetuses Karl Säre teemat käsitledes kujundlikke väljendeid.

Alma Vaarman oma 80. sünnipäeva tähistamisel 1982. a. Foto: Georgi Tsvetkov. ERAF.2.2.309.4

* Valdur Ohmann (1958), ajaloolane, arhivaar, Eesti Rahvusarhiivi teadus- ja publitsereerimisbüroo, peaspetsialist-teadur, Tallinn, Maneeži 4, valdur.ohmann@ra.ee

Nimesid välja ei kirjutatud, vaid kasutati initsiaale. Sellele vaatamata võib seda kirja lugeda kui nõukoguliku sordiini alt välja kistud tööpahvakut. Nigol Andresen kummutab selles üsna ühemõtteliselt aastakümnete jooksul kujundatud ametliku seisukoha ja arvab, et Karl Säret ei saa kuidagi pidada reeturiks. Oma 1941. aasta põrandaaluseid kaaslasi ta ei reetnud. Küll aga seadis Andresen küsitavaks tema parteilised, juhtimisalased võimed.

Nigol Andresen Tuglase
Majamuuseumis
1983. a.
Foto: Elmar Köster.
Uderi ja Tuglase
Kirjanduskeskuse
fotokogu, UTKK F 1:30/
Fo10

Nigol Andreseni kiri Alma Vaarmanile¹

Väga austatud Alma Vaarman,

Tie küsimused meenutavad mulle veidi ukraina emigrandi (tol ajal minu kolleeg)² küsimust: mida ma Särest arvan? Ta oli nimelt paar kuud olnud Särega koos Moabiidi ühes kambris.³ Vastasin talle lühidalt: püssirohtu poleks ta suutnud leiutada, kuid sellega ma ei tahtnud öelda, nagu Säre oluks igas suhtes madalam kui Berthold Schwarz.⁴ Viimase isikust ma muidugi midagi ei tea.⁵

Ei saa inimeste üle otsustada iseloomustuse põhjal (küllalt kaua on meie üle otsustatud iseloomustuse põhjal, milles võib olla üsna juhuslikke hinnanguid). Igaüht tuleb hinnata tõeliste faktide põhjal ja mitte enam.

Minu ukraina kolleegile jätnud S[äre]. samuti hõreda mulje. Kuid viimane hommik oli siiski huvitav: S[äre]. lõigand oma käesooned läbi ja kirjutand oma verega seinale: Es lebe der kommunismus!⁶ Aga vanglas ei ole ju saladusi, ta viidi kiiresti minema ja ukraina kolleeg samuti.

Minu muljed võivad olla tekkind peamiselt 1940/41, mil mul tuli sagedasti pöörduda esimese sekretäri poole. Ta ei osand midagi mõistlikku öelda. Alles siis, kui minul oli projekt valmis, võis

¹ RA, ERAF.9593.1.221. lk. 137–138. – Alma Vaarman – eesti kommunistliku liikumise tegelane, publitsist (1890–1992). Alma Vaarmani isikufond. Kirjavahetus. Alma Vaarmanile saabunud kirjad.

² Nigol Andreseni kunagise ukrainlasest kolleegi nime, kes viibis Karl Särega Berliini vanglas, ei õnnestunud tuvastada.

³ Õigupoolest vangla Saksamaal Berliinis, mille nimeks Moabit.

⁴ Berthold Schwarz, tuntud ka kui Berthold Must – legendaarne 14. sajandi munk-alkeemik, keda peetakse püssirohu leiutajaks Euroopas.

⁵ Siinkohal on tegemist Nigol Andreseni kalambuuritsemisega.

⁶ Elagu kommunism!

NSVL saatkonna rōdult Tallinnas Pikal tēnaval tervitatakse 24.07.1940. punavōimu toetuseks kokku aetud miitingulisi. Vasakult: Johannes Lauristin, Karl Säre (ristiga mērgistatud mees), Andrei Ždanov, viitseadmiral Vladimir Tributs. Foto autor teadmata. Eesti Kunstimuuseumi fotokogu, EKM j 57472 FK 1596

ta midagi kaasa otsustada. Mul ei ole tunnet, et ta oleks Nōukogude Liidu praktikat kuigi palju tundnud.

Iseasi siiski, kas ta oli reetur. Et ta ei oleks kōlvand KK [Keskkomitee] esimese sekretāri kohale, seda arvan küll. Kuid kuidas olid lood tema moraaliga, sellest ei oska ma kōnelda.

On tegemist konkreetse faktiga: K[ar]. S[äre]. olevat reetnud sakslastele pōrandaaluse vōrgu plaani. Selles punktis vaidlen ma vastu.

Paar nädalat enne meie lahkumist Tallinnast andis Karotamm⁷ mulle ülesande hankida ühele siiajääjale usaldatav korter. Ülesanne oli koleraske, sest korteri pidaja ei oleks tohtinud 1940/1941 ennast kommunistidega „kompromiteerida“, ja seejuures ta pidanuks valmis olema ennast laskma ka üles puua sissekukkumise juhul.

Leidsin enese arvates õige lahenduse Otto Aaloes⁸ (paraku juba paar aastat surnud). Ta oli kunagi teenind Tsentrosojuz⁹ Tallinna osakonnas¹⁰ (Londoni palgaga!¹¹), kuid 1940. aastal ta oli tagandatud “Vanemuise” direktori kohalt. Sest Tartu tegi omaette revolutsiooni.

Hiljem jutustas Aaloe mulle: tema juurde oli mõeldud KK [Keskkomitee] sekretär Pauk.¹² Mees

⁷ Nikolai Karotamm, EK(b)P Keskkomitee II sekretär 1940–1941.

⁸ Otto Aaloe (1894–1972), Vanemuise teatri direktor 1935–1940, enamlaste tulekuni.

⁹ Tsentrosojuz. Tārbijate Kooperatiivide Keskkliit, mille üks osakondi paiknes Tallinnas. Selle kaudu pidas Nōukogude Venemaa sidet siinsete kommunistidega.

¹⁰ Poliitilise politsei Tallinna osakonnas on 29.11.1924 fikseeritud, et Otto A(a)loe on Nōukogude Vene saatkonna ametnik. Saksa julgeolekupolitsei kartoteegist ilmneb, et Otto Aaloe oli küll vahistatud, kuid vabastati Tallinna Tōō- ja Kasvatustlaagrist 25.06.1942.

¹¹ Kahjuks pole arusaadav, mida tähendas kommunistide omavahelises argoos Londoni palk.

¹² Adolf Pauk (1902–1941). Hukkus Tallinnast taganemisel Balti laevastiku sõjalaeva “Jakov Sverdlov” Soome lahes, ehkki oleks pidanud jääma Eestisse pōrandaalusele tōōle.

oli käind korra tema juures, kuid otsustanud siiski, et sõidab ära. (Ta läsksi kaubalaevale ja uppus – tema äraminek oli ju omavoliline.)¹³

Säre on käind Aaloe juures Pauku otsimas. Aaloe on seletand talle, kuidas Pauguga lood on ja pärast seda läind K[arl]. S[äre]. Oma Mäekalda korterisse. Kuid vist samal öösel piiratud kogu Jannseni tänava majadekorpus ümber. Pärast põhjalikku läbiotsimist viidi Aaloe vangi, kus ta oli kolm kuud. Et kedagi ei leitud, sellepärast ta vabastati. Poleks mõeldav, et Säre öelnuks Paugu korteri kohta midagi, kui ta teadis, et Pauk on merele läind.

Minu arvates keegi teine (kellel ka oli võrgu kava) andis selle võrgu ära.

Üldse on mulle jäänd tunne, et kõiki asju ei ole uuritud. Kümmeaasta eest Holger Pukk otsis materjale Oskar Cheri¹⁴ kohta ja siis käis ta paljudes kohtades, ka seal, kus kedagi oli kinni võetud. Mitmed on imestand, et alles nüüd tuntakse huvi nende asjade vastu. Eriti siis, kui oli valmis reetur, ei olnud nagu midagi uurida. Kuid reetmise asjad on kõige rängemad.

Ütlen lisaks ainult: kui mina olin kinnipidamise kohtades eriti tähtsate asjade kohtu-uurija korralduses, siis küsiti minult midagi (ja protokolliga) kellegi kohta, kes vaevalt oli päris puhas minu süüdistamises. Ütlesin temast ainult, et mul ei ole teada, et ta mingil viisil oleks nõukogude seaduste vastu eksind.

Minu ega Teie muljed ei kõnele palju. Reetmise fakte me Särel ei leia, just selles juhtumises, millest kirjutasin.

Tervitades

Nigol Andresen

3. juunil 1981.

Kopenhaageni protsessi ja vastavate meeste käitumist seal ma tunnen. Minule on jäänud mulje, nagu oleks seal tegemist hüпноосiga – kuid, kes seda teab. Olgu lisatud: Aaloeaga keegi ei ole ka „ametlikult” kõnelnud.¹⁵

¹³ Siinkohal osundab Nigol Andresen, seda otse välja ütlemata, et Adolf Pauk, lahkudes omavoliliselt, käitus reeturlikult. Kuid temast ei saanud, vaatamata sellele, põlualust.

¹⁴ Oskar Cher (1913–1942). Saksa okupatsiooni ajal jätsid kommunistid ta põrandalusele tööle. Oskar Cher ja tema kaaslane Neeme Ruus arreteeriti 12. septembril 1941 Tapa lähedal Priima külas O. Cheri sugulaste juures. Vt. täiendavalt: V. Ohmann. EKP Keskkomitee I sekretäri Karl Säre arreteerimisest, reetlikkusest ja tema saatusest. SMERŠ uuris asja. Seni avaldamata dokumendid EKP arhiivist. – Tuna 2001, nr. 4, lk. 39–40.

¹⁵ Selle lõigu on Nigol Andresen kirjale käsikirjaliselt lisanud.